

TEJGANGA DARPAN A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal ISSN: 2717-4883 DOI Indexed in NepJol	 Tejganga Multiple Campus Kavrepalanchok, Panauti Nepal URL: www.tejganga.edu.np
--	--

नेपालभाषाका लिपिको नालिबेली

ओमकारेश्वर श्रेष्ठ, पीएच.डी.

प्राध्यापक, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल

omkareshwor@gmail.com

Received: 20 December 2025; Revised & Accepted: 25 January 2026; Publication: 1 March 2026

Copyright: Shrestha (2026)

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International License.

लेखसार

यस लेखमा नेपालभाषा र यसमा प्रयोग हुने लिपिको बारेमा प्रकास पारिएको छ । नेपालभाषा नेवार जातिले बोल्ने भाषा हो । नेपालभाषा चिनिया भोट परिवारको भोट-बर्मेली शाखा अन्तर्गतको भाषा हो । यस भाषामा १४औं शदीदेखि नै साहित्य सिर्जना भैसकेको देखिन्छ । नेवारहरूले आफ्नो भाषालाई आधिकारिक रूपमा नेपालभाषा, जनबोलीमा नेवा:भाए भन्छन् । नेवार मुलतः नेपाल उपत्यकाका वासिन्दा हुन् । नेपालमा सन् २०२१ को जनगणनानुसार १३ ३६३,४१, जना नेवार छन्, जसमा वक्ता ८ ३८०,६३, जना छन् । वक्ताको आधारमा नेपालभाषा देशको आठौं ठूलो भाषा हो । वागमती प्रदेशको मन्त्रिपरिषदले २०८०।५।२३ गते सरकारी कामाकाजको भाषा नेपालभाषा भनेर निर्णय गरेको छ । यस भाषाका वक्ता सघनरूपमा नेपाल खाल्डो तथा छरछिमेकका जिल्लामा केन्द्रीत भएको देखिन्छ । जिल्लागत हिसावमा ७७ जिल्लामा छरिएका छन् । नेपालभाषाका २८ भेद, उपभेद र सहायक भेद देखिएका छन् । यो तालिका हेर्दा यही भेदमा सबैभन्दा धेरै उप र सहायक भेदको संग्रह देखिन्छ ।

नेपालभाषाको दैनन्दिनी काम गर्न हाल देवनागरी लिपिमा लेख्ने गरिएको छ । नेपालभाषामा लेखिएका उपलब्ध अभिलेखमा करीव ९० प्रतिशत प्रचलित नेपाललिपिमा लेखिएको पाइन्छ । केही भुजिमोल तथा रञ्जनामा पनि पाइन्छ । नेपाललिपिका तीन शैली अर्थात फोन्ट (क) प्रचलित (ख) रञ्जना (ग) भुजिमोल देखिन्छ । देवनागरी लिपि संस्कृत तथा संस्कृतबाट निस्कृत भाषाको लागि प्रचलनमा रहेको लिपि भोटबर्मेली शाखाको भाषामा प्रयोग गर्दा केही असहज देखिन्छ । आजको नेपालभाषामा देवनागरीमा लेख्नेहरूले तालव्य द्वयोष्ठ्य अर्धस्वर (य) लाई स्वर (ए) को ठाउँमा प्रयोग गरिरहेका छन् । यस लेखकले स्वर वर्ण (ए) नै प्रयोग गर्नुपर्नेमा जोड दिएका छन् । नेपाललिपि प्रयोग गरी भएका लेखनलाई पत्रपत्रिका, पुस्तक, वर्णमाला र विविध गरी चार भागमा छुट्याएर हेर्न सकिन्छ ।

शब्दकुञ्जी – अभिलेख, नेपालभाषा, नेवार, लिपि, वर्ण ।

भाषाको उत्पत्ति र विकासक्रम

नेपालभाषा नेवार जातिले बोल्ने भाषा हो । नेवार शब्द विभिन्न जातजातिको समिश्रणबाट बनेको सामुदायिक नाम हो । नेवार शब्द नेपाल (स्थाननाम) बाट विकास भएको देखिन्छ । नेपालले शुरूमा नेपाल खाल्डो (काठमाडौं उपत्यका)लाई बुझाउने गरिएकोमा पृथ्वीनारायण शाहको राज्य विस्तारसंगै यस शब्दको अर्थ विस्तार भई देशवाची बनेको छ । बाबुराम आचार्य (आचार्य २०५२) का अनुसार नेवार, नेवाल र नेवा:को मूल एउटै देखिन्छ । मल्लकालमा नेवारहरूले बोल्ने भाषालाई नेपालभाषा भनिन्थ्यो ।

शाहकालमा खासगरी प्रतापसिंह शाहको नेपाल तिब्बतको सन्धिपत्र पछि आएका अभिलेखदेखि नेवार भाषा प्रयोग भएको देखिन्छ (संपरीक्षणपछि थपिएको)। नेवारहरू देशभित्र बाहिर छरिएर भारतको विभिन्न ठाउँमा समेत वसोवास गरी आएका छन् । नेवारहरूले बोल्ने भाषा चिनिया भोट (Sino -Tibetan Family (ST)) परिवारको भोट-बर्मेली (Tibeto - Burman Sub-family (TB)) शाखा अन्तर्गतको भाषा हो । यस भाषामा १४औं शदीदेखि नै साहित्य सिर्जना भैसकेको देखिन्छ । यस भाषाको प्राचिनताको बारेमा यसैबाट अनुमान गर्न

सकिन्छ । नेवारहरूले आफ्नो भाषालाई आधिकारिक रूपमा नेपालभाषा¹, जनबोलीमा नेवा:भाए भन्छन् । गैहनेवार तथा विदेशीहरूले नेवारी भन्ने गरेको पाइन्छ । तर नेवार अभियन्ताहरूले भाषा र जातिको एउटै नाम नेवार (D. R. Shakya 1997, 41) भनेको मन पराउँछन् । नेवार मुलतः नेपाल उपत्यकाका वासिन्दा हुन् । नेपाल उपत्यका भित्र ४७% र उपत्यका बाहिर ५३% नेवारहरू रहेको तथ्य छ (CBS 2003)।

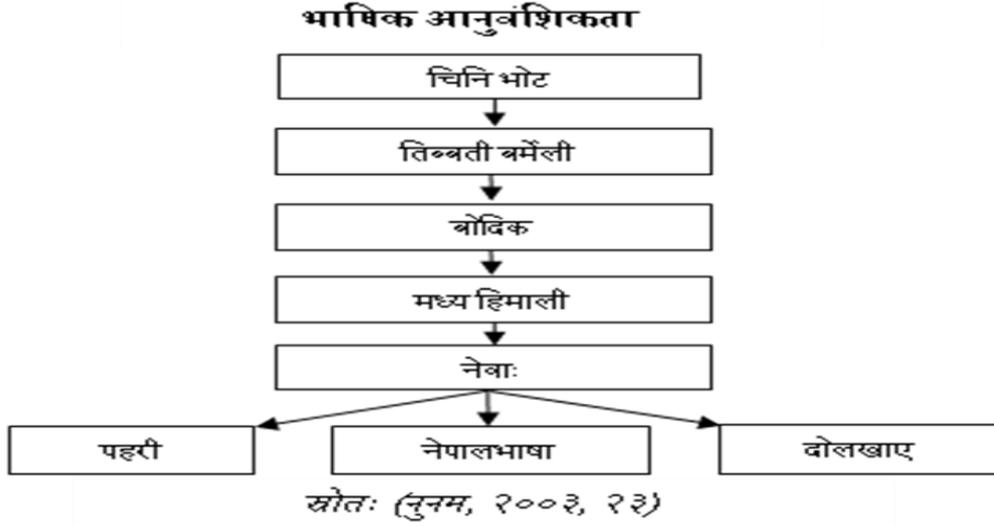
सन् २०११को जनगणना अनुसार मातृभाषाको आधारमा नेपालमा १२३ भाषी छन् । तीमध्ये चीन-तिब्बती (ST) परिवार भित्र ७९, भरोपेली (IA) परिवारका १९, आग्नेय(AA) २, ड्रविड (DR) २, कोक्ल्याँटो (Language Isolate) १ छन् (Watters 2005, 17)। नेपालमा सन् २०२१ को जनगणनानुसार १३,४१,३६३ जना नेवार छन्, जसमा वक्ता ८,६३,३८० जना छन् (CBS, 2021) । यो नेपालको कूल जनसंख्याको ४.६ प्रतिशत नेवार छन्, जसको कूल संख्याको दुई दशमलव नौ छ (२.९६%) प्रतिशत नेवारहरूले नेपालभाषा मातृभाषाको रूपमा बोल्छन् । वक्ताको आधारमा नेपालभाषा देशको आठौं ठूलो भाषा हो । आधिकारिकरूपमा यसलाई नेपालभाषा भनिन्छ । तत्कालीन श्री ५ को सरकार मन्त्रिपरिषद सचिवालयको पत्रसमख्या ३५६।०५२ अनुसार प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीको अध्यक्षतामा बसेको बैठकले यस भाषालाई नेपालभाषा भन्ने भनेर निर्णय गरियो । उक्त खबर २०५२।०५।२३ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित भयो, तर राजपत्रमा प्रकाशित भएन । यसैले यहाँ सरकारीस्तर नभनीकन औपचारिक मात्र भन्न सकियो । राष्ट्रिय जनगणना २०२१को सूचीमा नेपालभाषा)नेवारी (भनेर प्रतिवेदन निकालेको छ (NPHC-2021, 2021a) । वागमती प्रदेशको मन्त्रिपरिषदले २०८०।५।२३ गते सरकारी कामाकाजको भाषा नेपालभाषा भनेर निर्णय गरेको छ । यो कुरा सोहिदिन प्रकाशित वागमती प्रदेश सरकारको प्रदेश राजपत्रमा प्रकाशित भएको छ (वागमती प्रदेश, २०८०, अतिरिक्ताङ्क १३) ।

आनुवंशिक रेखा

माइकल नुनम (२००३:२३) को विस्तृत चित्रलाई संक्षेपमा नेपालभाषाको आनुवंशिक रेखा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ।

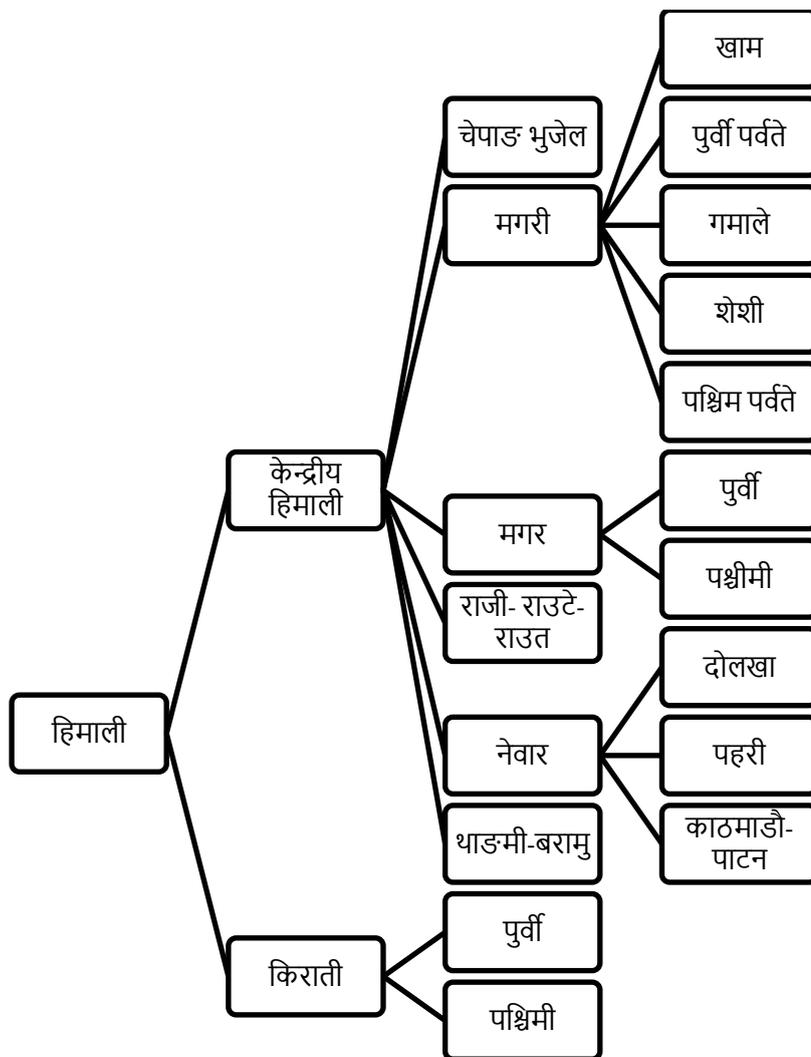
¹ मिति २०५२।०५।२३को तत्कालीन प्रधानमन्त्री मनमोहन अधिकारीको अध्यक्षतामा बसेको मन्त्रिमण्डलको अन्तिम बैठकले सरकारी स्तरमा नेपालभाषा भनेर सम्बोधन गर्ने कुरा पारित भएको समाचार दैनिक गोरखापत्रमा २०५२।०५।२४ मा प्रकाशित भएको थियो । तर सो कुरा पुष्टी गर्ने सरकारी पत्र राजपत्रमा नभेटिएकोले यहाँ सरकारी स्तर को ठाउँमा औपचारिक स्तर शब्दावली प्रयोग गरिएको हो ।

चित्र १. नेपालभाषाको आनुवंशिक वर्गीकरण (Noonam 2003, 23)

चित्र १ को आनुवंशिक र प्रजातिपरक धेरै कारणले विवादास्पद देखिएको छ। पहिलो: नेपालभाषा भोट-बर्मेलीउपशाखाको बोदिस समुहको हो कि? हिमालय समुहको हो? दोश्रो: यस भाषामा दुई प्रकारका क्रिया संगति रहेका छन् । काठमाडौं उपत्यकामा *आत्म* र *पर* को संगति देखिन्छ भने दोलखामा वचन संगति पाइन्छ । यसतोअवस्थामा दोलखा र पहरीको छुट्टै उपसमुह बनाउनु पर्ने भएको छ । पछि गएर ती त्यस उपसमुहले छुट्टै भाषाको आकार लिन सक्ने पनि देखिन्छ । फेरि संस्कृत, प्राकृत र अन्य भारोपेली भाषाहरूसितको लामो सहबासले गर्दा अत्याधिक मात्रामा व्याकरणिक र शाब्दिक तहमा ती भाषाहरूले योगदान दिएकोले पनि भाषाको आनुवंशिक वर्गीकरणमा स्पष्ट नभएको हो (Kansakar 1997, 11-28) । माथिको वर्गीकरणलाई क्रीश वाइल्ड(२०१२)ले यसरी सरलीकरण गरे ।

चित्र २. नेपालभाषाको आनुवंशिक वर्गिकरण

(स्रोत : क्रिश वाइल्ड २०१२:६)

भाषाको विस्तार

यस भाषाका वक्ता सधन रूपमा नेपाल खाल्डो तथा छरछिमेकका जिल्लामा केन्द्रीत भएको देखिन्छ । जिल्लागत हिसावमा ७७ जिल्लामा (पहिलेको ७५जिल्ला) छरिएका छन । यस भाषाको भौगोलिक सामाजिक भाषाभेद देखिएका छन् । नेपालबाहेक भारतका पूर्वी नौवटा राज्यहरू सिक्कीम, दार्जिलिङ, सिलगुडी, आसाम, गुहाटी,

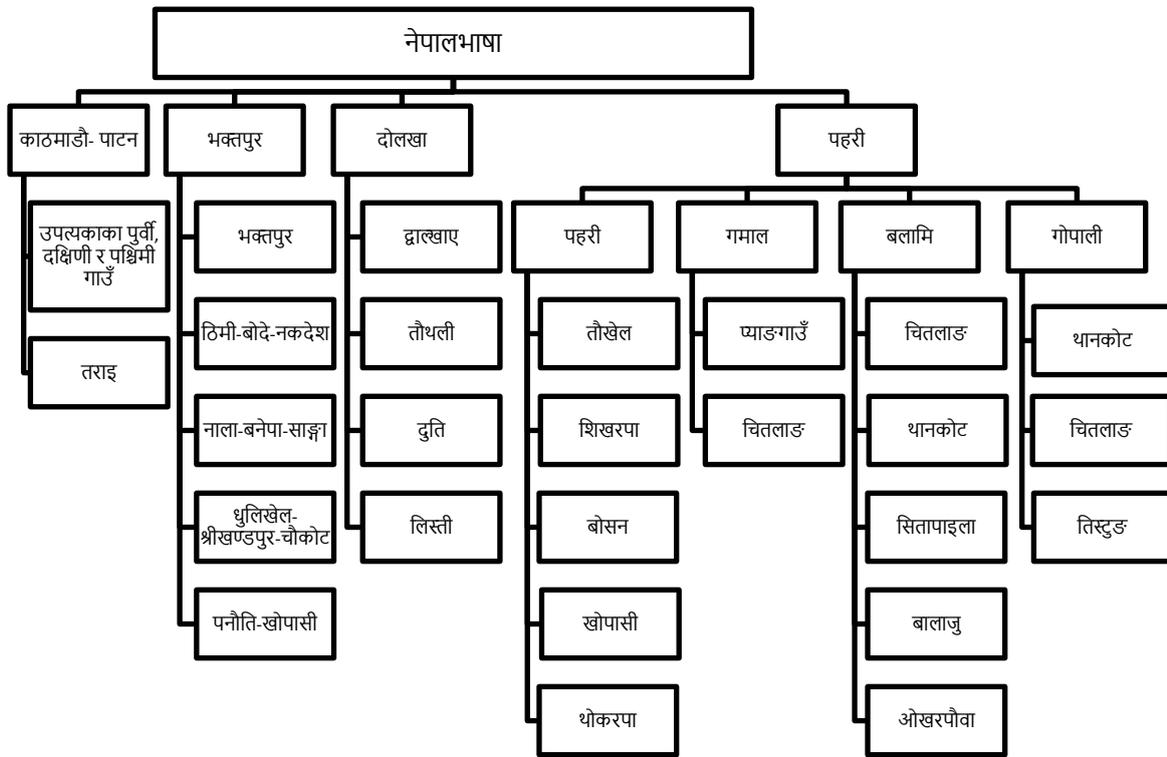
नैनीताल, गढवाल, अरूणाचल, मणिपुर तथा भुटान, बर्मासा सघनरूपमा बसेका छन् । हालको भूमण्डलीकरणले अष्ट्रेलिया, यूरोप तथा उत्तरी अमेरीका पनि सघन रूपमा पाइएको छ । भूगोलको हिसावमा *यें-यल* (काठमाडौं-पाटन), *खोप* (भक्तपुर), *दोलखाए* (दोलखा) भाषा देखिएका छन् । यसका पनि ससाना उपभेद पनि देखिन थालेका छन् । सामाजिकरूपमा पहरी, गमाल, बलामी, र गोपाली देखिएका छन् । आदिवासी जनजाति राष्ट्रिय उत्थान प्रतिष्ठानले आफ्नो सूचीमा नेवार जातिलाई नम्बर २७ र पहरीलाई नम्बर २८मा अलग अलग समावेश गरेको छ (NFDIN 2003, 54)।

नेवारको भाषाभेद

यस भाषाका *यें-यल* (काठमाडौं-पाटन), *खोप* (भक्तपुर), *दोलखा*, *पही* (पहरी) र *चिलं* (चित्लाड) गरी पाँच भेद छन् (D. R. Shakya 1992) (जोशी २०६०, क-ज) । *यें-यल*, *खोप*, *दोलखा*, र *चिलं* भौगोलिक भेद हुन् भने *पही* सामाजिक भेद हो । समाजभाषावैज्ञानिक सर्भेक्षणका क्रममा यस अध्येताले सन २००५देखि २०१७सम्म क्षेत्रगत रूपमा पाएका भेद लाई पनि यहाँ समावेश गरी अध्ययनका लागि यहाँ संसोधनसहित प्रस्तुत छ । उपर्युक्त पाँच भेदलाई मूलतः *यें-यल*, *खोप*, *दोलखा* र *पही* गरी चार भेदमा समेटिएको छ । *यें-यल* ले काठमाडौं खाल्डोको काठमाडौं र पाटन शहरका साथै पुर्वी, दक्षिणी र पश्चिमी ग्रामीण भेक (हालको ११नगरपालिका) लाई समेट्दछ । साथै तराइका जिल्लाहरूमा पनि यस्को पकड देखिन्छ । यसमध्ये *खोप* अन्तर्गत सबैभन्दा धेरै उपभेद देखिएका छन् । *खोप*, *थिमि* - *बोदे* - *नकदेश* (ठीमी - *बोडे* - *नकदेश*), *नाला* - *साङ्गा* - *भौँत* (नाला - सांगा - बनेपा), *धौख्यः* - *खम्पु* - *चौकोट* (धुलिखेल - श्रीखण्डपुर - चौकोट), *पन्ति* - *खोपासी* (पनौति - खोपासी) गरी पाँच भेद छन् । *पही* भित्र *गमाल*, *पही*, *गोपाली* र *बलामि* चार उपभेद छन् (Shresha 2010, 1)। *दोलखा*को *द्वालखाए*, *तौथली*, *दुति* र *लिस्ती* गरी चार उपभेद छन् । *पही*को आफ्नै उपभेद पनि *तौखेल*, *शिखरपा*, *बोसन*, *खोपासी*, र *थोकरपा* पाँच छन् । चित्लाडको उपभेदमा *बलामि*, *गमाल*, र *गोपाली* गरी तीन सामाजिक उपभेद देखिएका छन् । *बलामिको* चित्लाड बाहेक *टेकानपुर* (थानकोट), *सितापाइला*, *रानीवन* (बालाजु), *कागतीगाउँ* (ओखरपौवा) उपसहायकभेद छन् । *गमालको* *चिलं* (चित्लाड) र *संगू* (प्याङगाउँ) गरी दुई भेद छन् । *गोपालीको* *तिष्टुड*, *चिलं* र *थक्वाः*(थानकोट) तीन

उपभेद छन् । जम्मा जम्मी नेपालभाषाका २८ भेद, उपभेद र सहायक भेद देखिएका छन् । यो तालिका हेर्दा पही भेदमा सबैभन्दा धेरै उप र सहायक भेदको संग्रह देखिन्छ । यी भेदलाई तालिकामा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

चित्र ३: नेपालभाषाका भेदहरू

(स्रोत: क्षेत्रकार्य २००५-२०१७)

चित्लाङ उपत्यकामा गमाल, बलामि र पोडेको पकड देखिएको छ (Joshi 2012, 117) । चित्लाङ उपत्यका र अन्यत्रको बलामिको स्थानीय भेदहरू देखापर्न थालिसकेका छन् । चित्लाङ र ओखरपौवामा वर्णव्यवस्था समेत फरकफरक देखापरिसकेका छन् (Gautam 2011) (ओ. श्रेष्ठ ११३७) । बलामिले सिङ्गो भाषाको आकार लिन खोजेको देखिन्छ । पहरीको भेद शब्दको तहमा देखिएको छ । पहरीका अभियन्ताहरूले नेपालभाषाबाट अलग्ग

राखी जनजातिको भाषा तथा जातिको सूचीमा अलग्गै दर्ता गराई. सं. केका छन् । आउँदो दिनमा नेपालभाषाको भेदको बारेमा वृहत्तर अध्ययनको आवश्यकता देखिन्छ । यति हुँदापनि आफ्नो समुदायमा आआफ्नै भाषाको माध्यममा कुराकानी गरिरहेको पाइन्छ । तर यँ-यलका वक्ताहरूसित आफ्नो भाषामा कुरा गर्न रुचाउँदैनन् । यी समूहका मानिसहरू यँ-यल भाषा बुझ्छन् र बोल्छन् पनि । यसमानेमा यिनीहरू बहुभाषी हुन् । यो बहुभाषिकता यँ-यलले कायम गरेको देखिदैनन् ।

तानसेन नगरमा काठमाडौं उपत्यकाका तीन शहर काठमाडौं, पाटन र भक्तपुरको समिश्रण पाइन्छ । यस शहरमा तीनवटा शहरका मानिसहरूले आआफ्नै भाषा बोल्छन् र एक आपसमा बुझ्छन् । भाषा संरक्षणको यो राम्रो उदाहरण यहाँ विद्यमान छ । सामान्य हिसावमा नेपालभाषाको भेद बुझ्दा काठमाडौं उपत्यकामा उत्तरपूर्वी भागमा खोप र अन्यत्र यलभाषाको प्रभाव देखिन्छ । त्यस्तै तत्कालीन सगरमाथा अञ्चलदेखि पश्चिमका सबै भागमा खोपनेपालभाषाको प्रभाव छ भने बाँकी जिल्लामा यल नेपालभाषाको प्रभाव देखिन्छ ।

भाषाले प्रयोग गर्ने लिपि

नेपालभाषाको दैनन्दिनी काम गर्न हाल देवनागरी लिपिमा लेख्ने गरिएको छ । यो प्रचलन नेपालभाषा साहित्यका पुनरजागरण कालका चार हस्तीमध्ये गद्यगुरू पदवीबाट संबोधित पं निष्ठानन्द बज्राचार्यले चलाउनु भयो । *अष्टसहस्रिका प्रज्ञापारमिता*को २१वटा श्लोकलाई अनुवाद गरी *प्रज्ञापारमिता देवीया एकविंशति श्लोकया भाषासहीत* देवनागरी लिपिमा ने. सं. १०२९ (ई. सं. १९०९)मा प्रेसबाट निकाल्नु भयो । यो पुस्तक नेपालभाषामा पहिलो मुद्रित पुस्तक हुनपुग्यो, र देवनागरीलिपिको विधिवत प्रारम्भ पनि यहीबाट भएको मान्नु पर्छ (क. मल्ल ने. सं. १०९९, १) । नेपालभाषामा लेखिएका उपलब्ध अभिलेखमा करीव ९०प्रतिशत प्रचलित नेपाललिपिमा लेखिएको पाइन्छ । केही केही भुजिमोल तथा रञ्जनामा पनि पाइन्छ । रञ्जना विक्रमको १२औं (ने. सं. २२० अर्थात् *सम्बत् आलृ ६ कार्तिकशुक्लपंचम्यां*) शदीमा रञ्जना अक्षर प्रयोग गरी *उष्णीषविजय धारिणी* ग्रन्थ लेखिएको देखिन्छ (राजवंशी २०५९, २८) । यो अभिलेख राष्ट्रिय पुस्तकालय नं १६६मा सुरक्षित छ । रञ्जनाको पूर्वरूप सिध्दमलिपिबाट ई. सं. ३०८ (वि. सं. ३६५)मा चीनमा *ललितविस्तर* (भगवान बुध्दको जीवनी)को

अनुवाद भैसकेको देखिन्छ (राजवंशी २०५९, १) (Chaudhary 1986, 13) । उक्त अनुवादमा सिध्दमलिपिको नाम स्पष्ट नलेखिएपनि ६४ प्रकारका अक्षरको नाम दिइएको छ^२ । पाँचौ सदीको पहिलो चौथाइमा सिध्दमलिपिको एक अध्याय नै राखेर किताब छापियो । महापरिनिर्वाण सूत्रको अनुवादमा ४२ अक्षर समावेश गरिएको छ ।

अनन्त चौधरीका अनुसार ब्राह्मीलिपिको आनुवांशिकता यसरी गएको छ - ब्राह्मी > उत्तरीशैली > गुप्तलिपि > कुटिललिपि > नागरी > बांगला > नेवा: (चौधरी १९७३, ५) । कलिन मसिकाले यसरी प्रस्तुत गरे: ब्राह्मी (६शदी) > उत्तरीगुप्ता (४-५शदी) > कुटिला / सिध्दमात्रिका (८-१०शदी) > उत्तरकुटिला / पूर्वबंगाली (४-५शदी) > नेवा: (Masica 1991, 133-153) । काशीनाथ तमोटले यसलाई नेपाली संस्करण बनाएर यसरी प्रस्तुत गरे: ब्राह्मी > पुर्व लिच्छवी > उत्तर लिच्छवी > नेपाललिपि र त्यसपछि नेपाललिपिका तीन शैली अर्थात फोन्ट (क) प्रचलित (ख) रञ्जना (ग) भुजिमोल (तमोट, नेपाललिपिको परिचय २०४८, ५-१२) । वि. सं. २०१७ सालमा नेपाल सरकार, पुरातत्व विभागले गुप्तलिपिलाई पुर्वलिच्छवी र कुटिला लिपिलाई उत्तरलिच्छवी नाम राख्ने निर्णय गरेर नेपालीकरण गरे (राजवंशी २०५९, ३)। नेपालीहरू प्रेसबाट छापिएको अक्षर पाएपछि आफ्ना अक्षरहरूप्रति उदासिन भए । पन्नाप्रसाद वैद्यको नेपालदेशया अक्षरबोध ने. सं. १०७० (ई. सं. १९५०) र ने. सं. १०७३ (ई. सं. १९५३) मा पं हेमराज शाक्यको नेपाललिपि संग्रह प्रकाशन भएपछि नेपालीहरूमा आफ्ना अक्षरप्रति पुनःजागरण आएको मानिन्छ (क. मल्ल २००२, ii-iii)।

भाषा र प्रयोग गरिने लिपिको वर्णविन्यासमा तालमेल

देवनागरी लिपि संस्कृत तथा संस्कृतबाट निसृत भाषाको लागि प्रचलनमा रहेको लिपि भोटबर्मेली शाखाको भाषामा

^२ शंकरमान राजवंशी(२०५९; २)ले भारतीय प्राचीनमलिपिमाला पृष्ठ१७लाई उद्धृत गरी ६४लिपिको नाम यसरी दिएका छन्- (१) ब्राह्मी, (२) खरोष्ठी, (३) पुस्करसारी, (४) अंग, (५) वंग, (६) मगध, (७) मांगल्य, (८) मनूष्य, (९) अंगूलीय, (१०) शकारि, (११) ब्रह्मवल्ली, (१२) द्राविड, (१३) कनारि, (१४) दक्षीण, (१५) उग्र, (१६) संख्या, (१७) अनुलोम, (१८) ऊर्ध्वधनु, (१९) दरद, (२०) खास्य, (२१) चिन, (२२) हूण, (२३) मध्याक्षविस्तर, (२४) पुष्य, (२५) देव, (२६) नाग, (२७) यक्ष, (२८) गन्धर्व, (२९) किन्नर, (३०) महोरग, (३१) असुर, (३२) गरूड, (३३) मृगचक्र, (३४) चक्र, (३५) वायुमरु, (३६) भौमदेव, (३७) अंतरिक्षदेव, (३८) उत्तरकुरुध्वीप, (३९) अपरगौडादि, (४०) पूर्वविदेह, (४१) उत्क्षेप, (४२) निक्षेप, (४३) विक्षेप, (४४) प्रक्षेप, (४५) सागर, (४६) बज्र, (४७) लेखप्रतिलेख, (४८) अनुद्रुत, (४९) शास्त्रवर्त, (५०) गणावर्त, (५१) उत्क्षेपावर्त, (५२) विक्षेपावर्त, (५३) पादलिखित, (५४) द्विरुत्तरपदसंधिलिखित, (५५) दशोत्तरपदसंधिलिखित, (५६) अध्याहारिणी, (५७) सर्वरुतसारसंग्रहणी, (५८) सर्वसारसंग्रहणी, (५९) विद्यानुलोम, (६०) विमिश्रित, (६१) ऋषितपस्तम, (६२) धरणीप्रक्षेपणा, (६३) सर्वौषधनिष्यन्द, (६४) सर्वभूतरुद्रहणीलिपि।

प्रयोग गर्दा केही असहज देखिन्छ नै । खासगरी महाप्राण वर्णमा यो समस्या देखिन्छ । यस्को लागि दुईवटा वर्ण मिलाइ लेख्ने गरिएको छ, जस्ले गर्दा नेपालभाषामा सृजना गरिएका काव्यमा यस्को असर देखिएको छ । त्यस्तै समस्या दीर्घ वर्णहरूमा पनि छ । त्यस्मा विसर्गले काम चलाइएको पाइन्छ, जस्ले गर्दा पाठकहरूलाई पठनमा मानसिक समस्या परेको देखिन्छ। अन्तराष्ट्रिय ध्वनि वर्णमालामा(IPA) एकल वर्ण भएकोलाई पनि देवनागरीमा लेख्दा द्विस्वर लेख्ने गरिएको छ । यसरी केही केही भाषाविद्ले नेपालभाषाको स्वर निर्धारणमा आवश्यक भन्दा बढी स्वर निर्धारण गरिएको पाइन्छ । यस मामिलामा खास गरी पश्चिमा विद्यापीठबाट प्रशिक्षित भाषाविज्ञहरू [æ (आए), ε (अए)लाई एकस्वर मान्नु पर्ने तर्क राख्छन् (हेर्नु ; कंसाकार;1979,1983, मल्ल;1984, स्थापित;1978) । यस्ले गर्दा आजको नेपालभाषामा देवनागरीमा लेख्नेहरूले तालव्य द्वयोष्ठ्य अर्धस्वर (y य) लाई स्वरको ठाउँमा प्रयोग गरिरहेका छन् । त्यसले गर्दा नेपालभाषामा ya य, ye ये, y य् re ए को प्रयोगमा तिव्र विवाद बढेको छ । त्यसका लागि यसपत्रका लेखकले स्वर वर्ण (e ए) नै प्रयोग गर्नुपर्ने मा जोड दिएका छन् (ओमकारेश्वर श्रेष्ठ २०१८)।

कम्प्युटरमा प्रयोग गरिने फन्टहरू र युनिकोडमा त्यस लिपिको प्रयोग

नेपाललिपिको नेपालमा विकास प्रयोगको विषयमा केही कुरा राख्नु यहाँ सान्दर्भिक हुन्छ । यस लिपिमा लेखिएको सबैभन्दा पुरानो लिखित प्रमाण लंकावतार (ने. सं. २८ / वि. सं. १०६५) लाई लिन सकिन्छ । नेपाललिपि भन्नाले यस्का शैलीगत विविधता (प्रचलित, भुजिमोल, र रञ्जना) समेतलाई बुझ्नु पर्छ । नेपाललिपि प्रयोग गरी भएका लेखनकार्यलाई पत्रपत्रिका, पुस्तक, वर्णमाला र विविध गरी चार भागमा छुट्याएर हेर्न सकिन्छ । नेपालमा प्रेसको विकास भएपछि विभिन्न पत्रिका निस्कन थाले । ने. सं. १०१९ (वि. सं. १९५५) श्रावणमा नेपालीभाषामा सुधासागर मासिका पत्रिका निस्कियो । ने. सं. १०२२ (वि. सं. १९५८)मा ज्येष्ठ ३ सोमवारदेखि सरकारी मुखपत्र गोरखापत्र, ने. सं. १०२४ (वि. सं. १९६०) मा सससुक्तिसुधा, ने. सं. १०२८ (वि. सं. १९६४) मा माधवी, ने. सं. १०५४ (वि. सं. १९९१) मा सुब्बा ऋद्धिबहादुर मल्लको सम्पादनमा शारदा, ने. सं. १०५८ (वि. सं. १९९५) मा सुर्यभक्त जोशीको सम्पादनमा उद्योग पाक्षिक प्रकाशन भयो । ने. सं. १०५८ (वि. सं. १९९५) मा बुधधर्म व नेपालभाषा पत्रिका धर्मादित्य धर्माचार्यको सम्पादनमा नेपालभाषामा प्रकाशन भयो । यो पत्रिका भारतबाट प्रकाशन

भएको थियो । भारतको सारनाथ महाबोधिसभाबाट निस्कने धर्मरत्न शाक्यको सम्पादनमा धर्मदूत पत्रिकामा ने. सं. १०५५ (वि. सं. १९९२) वर्ष ६ अंक ५९ देखि नै नेपालभाषाको लेख पनि छापिन थालिसकेको थियो । त्यसै गरी १०६७ (वि. सं. २००४) मा भिक्षु अनिरुद्र र महानाम कोविदको सम्पादनमा धर्मोदय, १०७१ (वि. सं. २००८) मा पूर्णकाजी ताम्रकारको संपादनमा थौंकेन्हे मासिक ने. सं. १०७२ (वि. सं. २००९) मा नेपालभाषा परिषदको तत्वावधानमा हृदयचन्द्रसिंह प्रधानको संपादनमा पासा पाक्षिक, ने. सं. १०७५ (वि. सं. २०१२) देखि नेपालभाषा, ने. सं. १०७८ (वि. सं. २०१५) देखि मोहननारायणको संपादनमा नेपालभाषा विकास मण्डलको आयोजनामा झी मासिक, ने. सं. १०८४ (वि. सं. २०२१) देखि प्रेमबहादुर कंसाकारको संपादनमा सितु द्वैमासिक प्रकाशन हुन थाल्यो । यी उपर्युक्त पत्रिका सबै देवनागरी लिपिमा निस्केका थिए ।

समयको अन्तरालमा नेपालभाषीहरूमा नेपाललिपिको राष्ट्रिय महत्वप्रतिको सचेतनाले ठाउ लियो । प्रेसबाट देवनागरीलिपिबाट पत्रपत्रिका निस्कदै थियो । त्यस्तो समयमा यूवा पुस्ताले हातैले लेखेर नेपाललिपिमा पत्रिका निकाल्न थाले । यो साहसपूर्ण कार्यलाई तारिफ गर्ने पर्छ । नेपाललिपिको महत्तालाई प्रकाश पाउँ बुद्धधर्म व नेपालभाषा पत्रिकामा लेख छापियो र नेपाललिपिमा केही हरफ पनि छापियो ।

नेपाललिपिबाट निस्केको पहिलो पत्रिका न्हूजः (ने. सं. १०८३ / वि. सं. २०२०) हो । तत्पश्चात नेपाललिपिपौ (ने. सं. १०९७ / वि. सं. २०३३), त्वाःदेवाः (ने. सं. ११०० / वि. सं. २०३७), पौभाः (ने. सं. ११०० / वि. सं. २०३७), भौंमि (ने. सं. ११०२ / वि. सं. २०३९), मिजला (ने. सं. ११०२ / वि. सं. २०३९), पताः (ने. सं. ११०३ / वि. सं. २०४०), मत (ने. सं. ११०४ / वि. सं. २०४१), धिमे (ने. सं. ११०८ / वि. सं. २०४४), कुतः (ने. सं. ११०९ / वि. सं. २०४६), ओकुलि (ने. सं. १११८ / वि. सं. २०५४), थपू लय्पौ (ने. सं. १११२ / वि. सं. २०४९), नेपाललिपि (ने. सं. ११२१ / वि. सं. २०५८), नकिंझ्याः (ने. सं. ११२२ / वि. सं. २०५९), सिक्किम हेराल्ड (ने. सं. ११२३ / वि. सं. २०६०), थेमृड (ने. सं. ११२३ / वि. सं. २०६०), थपू दँपौ (ने. सं. ११२९ / वि. सं. २०६६), लिपिपौ (ने. सं. ११२७ / वि. सं. २०६४) टेब्लोइड, लुँआखः (रञ्जना टेब्लोइड) (ने. सं. ११३० / वि. सं. २०६७), निस्केको देखिन्छ (र. श्रेष्ठ ने. सं. ११३२, १८-४२) ।

नेपाललिपि प्रयोग गरी प्रकाशित भएका पुस्तकहरूमा प्रसिध्द वज्राचार्यपनिगु संक्षिप्त विवरण (ने. सं.

११०९ / विस २०४६), थ्वयाच्चंगु सः (ने. सं. १११० / वि. सं. २०४७), किपू देय्या परिवेश्य (ने. सं. १११४ / वि. सं. २०५१), वंगलहः (ने. सं. १११६ / वि. सं. २०५२), मिगुलि (ने. सं. १११७ / वि. सं. २०५३), ई द्यूगु थे च्वं (ने. सं. ११२१ / वि. सं. २०५८), मे हाले न्ह्याः जि (ने. सं. ११२१ / वि. सं. २०५८), अभिमन्यूया विलाप (ने. सं. ११२२ / वि. सं. २०५९), नेपाःयात कामाकुरा बुध्दया च्वखँ (ने. सं. ११२४ / वि. सं. २०६१), तर्कवितर्क (?), भिन्तुनापुचः छगू म्हसिका (ने. सं. ११२५ / वि. सं. २०६२), कुतःलिपि-पौ मुना (ने. सं. ११२६ / वि. सं. २०६३), प्रचलित नेपाललिपि व जि (ने. सं. ११२६ / वि. सं. २०६३), न्ह्यलय् ला ज्वलय् ला (ने. सं. ११२६ / वि. सं. २०६३) (र. श्रेष्ठ ने. सं. ११३२, ४३-५४) हुन् ।

नेपाललिपि सिक्ने सिकाउने उद्देश्य राखी वर्णमाला विभिन्न सालमा प्रकाशित भएका छन् । ती हुन्- लिपिविकास तालिका(मिति छैन), श्री नेपाल अक्षरबोध (ने. सं. १०७० / वि. सं. २००७), नेपाललिपि संग्रह (ने. सं. १०७३ / वि. सं. २०१०), प्राचीन लिपि विकाश (ने. सं. १०८० / वि. सं. २०१७), प्राचीन लिपि वर्णमाला (ने. सं. १०८० / वि. सं. २०१७), वर्ण परिचय (ने. सं. १०८० / वि. सं. २०१७), नेपाललिपि प्रकाशन (ने. सं. १०९३ / वि. सं. २०३०), नेपाल लिपि वकास (ने. सं. १०९४ / वि. सं. २०३१), संक्षिप्त नेपाललिपि परिचय (ने. सं. १११० / वि. सं. २०४७), नेपाललिपि वर्णमाला (ने. सं. १११२ / वि. सं. २०४९), नेपालभाषा (ने. सं. १११२ / वि. सं. २०४९), प्रचलित नेपाललिपिया वर्णमाला (ने. सं. १११२ / वि. सं. २०४९), रञ्जना लिपि वर्णमाला (ने. सं. १११५ / वि. सं. २०५२), नेवाःवर्णलिपि र भाषा परिचय (ने. सं. १११६ / वि. सं. २०५३), प्रचलित नेपाललिपि वर्णमाला (ने. सं. ११२० / वि. सं. २०५७), हेमराजया हस्तलिपि कला (ने. सं. ११२१ / वि. सं. २०५८), ईल्लोह वर्णमाला (ने. सं. ११२२ / वि. सं. २०५९), नेपाललिपि वर्णमाला (ने. सं. ११२३ / वि. सं. २०६०), रञ्जनालिपिया वर्णमाला (ने. सं. ११२६ / ई. सं. २००६) (र. श्रेष्ठ ने. सं. ११३२, ५५-६८)।

यसै गरी नेवारहरूले विभिन्न देवकार्य, पितृकार्य, उत्सव, संस्कार, मेला, पर्व, मुद्रा, अभिलेख, स्टिकरमा नेपाललिपिका विभिन्न शैली विशेषतः रञ्जना, प्रचलित, भुँजिमोल प्रयोग गर्दै आएका छन् । हाल यस्को अभियानको रूपमा युवाहरूले वि. सं. २०७४ देखि क्यालीजात्रा (अक्षरशिल्प) चलाइरहेका छन् । रञ्जना अक्षरको मात्र करीव २५स्थानमा यो जात्रा गरिसकेका छन् ।

नेपाल लिपिको संरक्षण संबधर्नकानिमित्त ने. सं. ११०० (वि. सं. २०३७)मा नेपाल लिपि गुथि नामक संस्था खडा भयो । ललितपुरमा पनि उत्साही यूवाहरूले ने. सं. १११७ (वि. सं. २०४४) मा लिपि थपु गुथि खोले । अभिलेख सुरक्षित राखी संबर्धन गर्न नेपालभाषा सेवी श्री प्रमबहादुर कंसाकारले आफ्नो बुबा श्री आशामानसिं कसाको स्मृतिमा आशा सफू कुथि नामक अभिलेखालय नै ने. सं. ११०८ थिलागा २ (वि. सं. २०४४ मंसीर २१, ई. सं. १९८७ डिसेम्बर ७) सोमबार जापानको टोयोटा फाउण्डेशनको सहयोगमा खडा गरे । यस अभिलेखालयमा रञ्जना भुजिमोल, प्रचलित गरी ९हजार जति अभिलेख रहेको अनुमान छ । त्यसमध्ये ७०२५को डिजिटल स्कानीङ भैसकेको छ । त्यसबाहेक १२०० पामलिफ डिजिटाइज्ड भैसकेको छ । नयाँ थप २००० अभिलेख विभिन्न स्रोतबाट प्राप्त भएको कुरा पुस्तकालयध्यक्ष शरदविर कसाले बताउनु भएको छ^३ ।

काठमाडौं जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा १७४ । २०६३ । ६४ मा दर्ता गरी वि. सं. २०६४ सालदेखि लिपिपौ नामक पत्रिका रत्नवीर शाक्यको सम्पादनमा नरेशवीर शाक्यले प्रकाशित गरे । सोही रत्नवीर शाक्य र दर्शनवीर शाक्यको सम्पादनमा काठमाडौं जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा १२६ । २०६७ । ६८ मा दर्ता गरी वि. सं. २०६८ सालदेखि रञ्जना लिपिको मासिक पत्रका लुँआखः इहीलौंह प्रकाशन प्रालीको व्यवस्थापनमा निरन्तर प्रकाशित भैरहेको छ । पद्मरत्न तुलाधरको हसिना उपन्यास मरनोपरान्त वि. सं. २०७५ सालमा रञ्जना लिपिमा प्रदीपमान ताम्रकारले प्रकाशनमा ल्याए । यो लिपिप्रतिको अनुराग तथा सम्मान हो ।

ललितपुरका रविसन शाक्यले एक्ल प्रयासमा ने. सं. ११२२ (ई. सं. २००२) मा नेपाललिपि वर्णमाला प्रकाशनमा ल्याए । यस पुस्तकमा ब्राह्मी, प्रचलित, रञ्जना भुँजिमोल गरी चारवटा लिपि एउटै वर्णमाला समेटिएको छ । उहाँकै व्यवस्थापनमा रास जोशी र सुलिन्द्र शाक्यको सम्पादनमा नकिंझ्याः नामक नेपाललिपिको मासिक पत्रिका एक वर्ष (अंक १-१२) सम्म निस्क्यो । दोस्रोवर्षदेखि चौथोवर्ष (अंक १३-२२) सम्म राजेन्द्र शाक्य र किरण शाक्यको सम्पादनमा न्हू हिमु पुचःले सो पत्रिका चलाए ।

पछिल्ला वर्षहरूमा कम्प्युटरको व्यापक प्रयोग हुन थाल्यो । सोको लागि उपयुक्त हुने अक्षर टीटीएफ (True Type Fonts) निर्माण हुन थाल्यो । यसमा सबैभन्दा पहिले मीनबहादुर शाक्यले नेपाललिपि कम्प्युटरमा प्रयोग गरेर देखाए

^३ आशा सफू कुथिका पुस्तकालयाध्यक्ष श्री शरदवीरसिं कंसाकारसित २०७६/१/११मा भएको वार्ता

। त्यसपछि रविसन शाक्यले छवटा लिपिको टीटीएफ विकास गरे । तिनको विस्तृत विवरण यस प्रकारको छ ।

लिपि	फोन्टको नाम	प्रकाशनमिति	ISBN No
प्रचलित	रविशान	२००१ जुलाई १०	९९९३३-५५९-२-५
रञ्जना	विश्वसन	२००१ अगष्ट १०	९९९३३-५५९-३-३
भुजिमोल	पर्लसन	२००२ फेब्ररी ०२	९९९३३-५५९-५-X
ब्राह्मी	रविसन	२००१ फेब्ररी १०	९९९३३-५५९-४-१

यसबाहेक देवनागरी यूनिकोडको लागि पनि काम भएको छ^१। उहाँले यूनिकोडमै लिच्छवी लिपि पनि निर्माण गरिसक्नु भएको छ । यी दुईवटा लिपिको विमोचन हुन पाएको छैन । तिनीहरूको विवरण यसतो छ-

पूर्वलिच्छवी	रविशान	२००२ मइ १५	९९९३३३-३४-८१-२
उत्तरलिच्छवी	रविशान	२००२ जुन १५	९९९३३३-३४-८२-०

सन् २००० मा नेपाललिपि गुथिको लागि रविन्द्र पाछैले कम्प्युटरमा नेपाललिपि र प्रचलित पाछैको नामबाट टिटिएफ प्रचलित लिपि बनाए । अहिले यूनिकोडमा आखःको नामबाट नेपाललिपि गुथिको यूनिकोड प्रचलनमा आएको छ । गुगलले नोटोसान फोन्ट बनाएको छ । यो एनड्रोइड ९ बजारमा आएको छ। यो माइक्रोशफ्ट विण्डोको १० भर्सनमा मात्र चल्ले । पवन चित्रकारले यस्को कन्भर्टर बनाएका छन् । यस्ले गर्दा पुरानै भर्सन भएपनि इमेल, वेबसाइट पढ्न सकिन्छ । रञ्जना लिपि एप्समा डाउनलोड गरी लेख्न पढ्न सकिने भएको छ । यो टोलीमा एप डेभलपर पवन राजभण्डारी, कन्सेप्ट र डिजाइनर आनन्दकुमार महर्जन, नेपाललिपि फोन्ट रविन्द्र पाछै, रञ्जना लिपिको फोन्ट सनिर कर्माचार्य, त्यसैगरी देवनागरी हाण्डराइटिड फोन्ट आनन्दकुमार महर्जनले बनाएका छन् । सुयोग्य ताम्रकारले आइओएसमा दर्ता गराएका छन् ।

^१ यल माया केन्द्रको अनुरोधमा देवनागरीको यूनिकोड फोन्ट थ्याकाररविशान नामबाट निर्माण गरी केन्द्रलाई बुझाइएको थियो । त्यसपछिको जानकारी रविशान शाक्यसित छैन ।

यस बाहेक आनन्दकुमार महर्जनले नेपाल लिपिको स्टिकर्स बजारमा ल्याएका छन् । ती हुन्- तसकं बांलाः, म्वालका, म्हाइपुसेच्वन, छित यक्क यक्व सुभाय्, जितःयःम्ह मैचा, गज्याम्ह छुच्चा, बुन्हिया भिन्तुना, लय्ताल, ज्वजलपा, सुभाय्, भिन्तुना, न्ह्यःवल, भिसुथ, नुगल्य् स्यात, छु याना च्वना दिया?, माफ यानादिसँ, जिगु नुगः, भिं जुइमा, लसकुस, तारेमाम, पियाच्वना, बांलाः, याकनं लनेमा । रञ्जनालिपिको स्टिकर्स पनि बजारमा आएको छ । ती हुन्- न्हूदँया भिन्तुना, तसकं बांलाः, आइ लभ नेपाल, भिन्तुना, स्वन्ति नखःया भिन्तुना, लसकुस, बुदिया भिन्तुना, सुभाय्, मतिना, भिं इहिपा, ब्वनापौ, नेवाः, मोहनिनखःया भिन्तुना। यसमा कुटाक्षर पनि आएको छ । कुटाक्षर भन्नाले एक शब्दको एउटै अक्षरमा गासिएको कुट (रहस्यमय) अक्षर हो, जो झट्ट पढन सकिंदैन । यो कुटाक्षरमा न्हूदँया भिन्तुना, नमस्ते, म्हपुजा आएको छ। त्यस्तै नेपालसंवत्का प्रवर्तकका रूपमा परिचित शंखधरको नामबाट द लेजेन्ड अव शंखधर संयूक्त श्रेष्ठले निकाल्नु भएको छ ।

भाषा प्रेम दर्शाउन देवनागरीबाट पनि विज्ञान प्रजापतिले बाबुचा, मैचा, आनन्दकुमार महर्जनले यःम्ह मैचा, अस्लेषा महर्जनले भाजु, मएजु, बुगेश महर्जनले मैचा, बाबुचा, अबको क्रियशनले इन्टु मिन्टु बजारमा ल्याएका छन्।

नेपाललिपि र यस्का भगिनी लिपिहरू प्रचलित, भजिमोल, रञ्जनाको स्वर तथा व्यञ्जन निर्धारण तथा लेखनका विषयमा पनि गोष्ठी हुँदै गए । ने. सं. १११२मा प्रचलित लिपिको विषयमा, ने. सं. १११५मा भुजिमोल लिपिको वर्णमाला विषयमा गोष्ठी भयो । ने. सं. ११२८मा नेपाललिपि सहज पार्न नेपालभाषाको स्वर माननकीकरणको लागि गोष्ठी गरे । जस अनुसार नेपाललिपि गुथिले निकालेको दुइटै वर्णमालामा पाँचवटा स्वर (इ, उ, ए, अ, आ) लाई मूल स्वर मानेका छन् र लेखन कार्यकालागि मात्र एउटा स्वर वर्ण (ओ) सापटी लिई छवटा मानिएको छ, हेर्नुः (न. गुथि ११३७) (न. ल. गुथि ११३९)। यी छवटा स्वरमा तीनवटा खण्डेत्तर वर्ण (अँ अँः अः) ले गुणा गर्दा १८ वटा हुने भए । छ मानस्वर, १८ खण्डेत्तर वर्ण गर्दा २४ वटा स्वर वर्ण हुने भए । व्यञ्जन ३१ जोड्दा जम्मा ५५वटा वर्ण भए ।

नेपालभाषामा भएका पाँचवटा महाप्राण व्यञ्जनहरू (ह, ल्ह, न्ह, म्ह, इह) ब्राह्मी तथा त्यसबाट उब्जेका कुनैपनि लिपिबाट प्रतिनिधित्व हुन सक्दैन । नेपालभाषा भारतमुखि भोटबर्मेली उपशाखा भएकोले यो समस्या छदैँछ । यसमा संझौता गर्नु बाहेक अहिलेलाई उपाय देखिंदैन । अहिले २०१६ मे १३मा भएको यूनिकोड कन्सोर्टियमले

यूनिकोडको कोड पेज बनाएको छ । २०१६ जून २१ मा यूनिकोड कन्सोर्टियमको प्रकाशनमा नेपालभाषाको नेवाः लिपि युनिकोड ९.०मा दर्ता भएको कुरा सार्वजनिक भयो ।

निष्कर्ष

नेवारहरूको मातृभाषा नेपालभाषा नेपालको आठौँ ठुलो वक्ता भएको भाषा हो । यस्का वक्ता नेपालको ७७ जिल्ला र भारतको पूर्वाञ्चलका नौवटा राज्यमा घनीभूत रूपमा छरिएका छन् । यस भाषामा लेखिएका लिखत १४औँ शदी देखि पाइएको छ । यसमा प्रयोग भएको लिपिको नाम नेवाः वा प्रचलित नेवाः हो । यसका ती शैली प्रचलित, भुजिमोल र रञ्जना छन् । प्रचलित सामान्य लेख, भुजिमोल तमसुक तथा सरकारी फरमान र रञ्जना बौद्ध परम्पराका पवित्र स्थलमा सुन्दरताको प्रतीकको रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । हाल दैनिककार्य सञ्चालनमा देवनागरी लिपिको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । देवनागरी चिनीया मूलबाट आएको नेपालभाषालाई ठ्याम्मै मिल्ने खालको छैन । यसका लागि नेपालभाषाका स्वरवर्ण अनुकूलको लिपि तथा चिन्हहरूको प्रयोग हुनु जरूरी छ । यसका लागि पाँचवटा मूल स्वर (इ, उ, ए, अ, आ) को समिश्रणबाट बनेको शब्दमा सोही अनुकूलको स्वरवर्ण प्रयोग थाल्नु पर्छ । यसले नेपालभाषाको मानकीकरणमा सबै भेदलाई समेट्न सक्छ, जसले गर्दा कुनैपनि नेपालभाषाको भेदले आफू वहिष्करणमा परको अनुभूति गर्दैन र नेपालभाषाको मानक लेखनमा दरिलो योगदान हुन्छ ।

सन्दर्भसूची

आचार्य, बाबुराम (२०५२), नेपालको सांस्कृतिक परम्परा, श्रीकृष्ण आचार्य
श्रेष्ठ, ओमकारेश्वर (२०१८), नेपालभाषाया ए वर्ण, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग त्रि वि
गुथि, नेपाल लिपि (११३९), रञ्जन, नेपाल लिपि गुथि
गुथि, नेपाल लिपि (११३७), नेपाल लिपि, : नेपाल लिपि गुथि
चौधरी, अनन्त (१९७३), नागरीलिपि और हिन्दी वर्तनी, बिहार हिन्दी ग्रन्थ आकादमी

जोशी, सुन्दरकृष्ण (२०६०), *नेपालभाषा व्याकरण*, नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान

तमोट, काशीनाथ (२०४८), "नेपाललिपिको परिचय", मधुपर्क ५-१२.

मल्ल, कमलप्रकाश (ने. सं. १०९९), *नेपालभाषाया ध्वानासफूया धल*, येँ :लय्ता दबू

मल्ल, कमलप्रकाश (२००२), "भूमिका", *अलफावेट अव नेपालिज स्क्रिप्ट*, रविशान शाक्य, II-III. ललितपुर

थ्याकालय :मोतिराज शाक्य, सानुनानी शाक्य

राजवंशी, शंकरमान (२०५९), *नेपालि लिपिविकास*, काठमाडौँ :श्यामसुन्दर राजवंशी

श्रेष्ठ, ओमकारेश्वर (१९३७), "चित्लाड नेवा भाएया वर्ण", *नेपालभाषा*

श्रेष्ठ, ओमकारेश्वर (२०१६), *नेपालभाषाया 'ए' वर्ण*, नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग त्रि वि

श्रेष्ठ, राजीतबहादुर (१९३२), *नेपाललिपि प्रकाशन*, यल :न्हूहिमु प्रकाशन

CBS. 2003. "CBS." In *Stastical year Book of Nepal 2003*, by Central Bureau of Stastics.

Kathmandu: Central Bureau of Stastics.

Chaudhary, Saroj Kumar. 1986. *Siddham in China and Japan*. Philadelphia: Department of

East Asian languages and Civilization, University of Pennsylvania.

Joshi, SUnder Krishana. 2012. *A Report of Sociolinguistic Survey of Newar Language*,

submitted to University Grant Commisssion by Central Department of

Nepalbhasha, Tribhuvan university. Kathmandu: University grant Commisssion.

Kansakar, Tej R. 1997. "The Newari Language: A Profile." *Newah Vijnana 1:1* 11-28.

Masica, Collin P. 1991. *The Indo-Aryan Languages*. Cambridge: Cambridge University

Press.

NFDIN. 2003. "National Federation of Indigenous Nationalities." In *National Federation of*

Indigenous Nationalities An Introduction, by NFDIN, 23. Lalitpur: National

Federation of Indigenous Nationalities (NFDIN),.

- Noonam, Micheal. 2003. *Recent Adoption of Devnagari Script for the Tibeto Burman languages of Nepal*. Wiconsin-Milwaukee: University of Wiconsin-Milwaukee.
- Shakya, Daya R. 1992. *Nomianal and verbal Morphology in Six Dialects of Newari*. MA Thesis. Oregon,; University of Oregon, USA.
- Shakya, Daya Ratna. 1997. "In Naming a Language." *Newah vijnana, A journal of Newar Studies, year 1, vol 1* 41.
- Shresha, Omkareshwor. 2010. *A Grammar of Pahari, A Dissertation submitted to the Faculty of Humanities and SOcial Sciences of Tribhuvan university in fulfilment of the Requirements for the Degree og Doctor of Philosophy in Linguistics*. Kathmandu: Tribhuvan University (Unpublished).
- Watters, David E with the participation of YP Yadava, Madhava Pokharel Balaram Prasai. 2005. *Notes on Kusunda Grammar(a language isolate of Nepal)*. Kathmandu: National Foundation for the Development of Indigenous Nationalities.